

Uloga žena u nacističkoj Njemačkoj

Zoretić, Korina

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:624463>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet u Rijeci

ULOGE ŽENA U NACISTIČKOJ NJEMAČKOJ

- završni rad -

STUDIJ: Dvopredmetni studij povijesti i engleskog jezika i književnosti

AKADEMSKA GODINA: 2017./2018.

MENTOR: doc. dr. sc. Darko Dukovski

STUDENTICA: Korina Zoretić

Rijeka, rujan, 2018.

SAŽETAK

S ciljem sagledavanja uloga žena u nacističkom režimu ovaj rad, uz ostale elemente, sagledava i ideološku stranu te kako je ona provođena i stvaran status i uloge žena u društvu te kako i koliko su se te dvije stvari razlikovale. Nacistička ideologija kao glavnu ulogu žene u društvu vidi onu supruge i majke te time nacistička vlast nastoji raznim mjerama i promovirati tu ulogu kako bi to na koncu dovelo i do porasta sklopljenih brakova i stope rođenih. Takva uloga stoji kao ključan element u gotovo svim ženskim organizacijama i agencijama nacističke strukture te je osnova ženskog obrazovanja. No, iz praktičnih i drugih razloga realizacija te ideje se uglavnom pokazala neuspješnom. Tako se, primjerice, broj žena u radnoj snazi povećava, a broj rođene djece skoro pa stagnira.

Ključne riječi: nacizam, nacistička Njemačka, Treći *Reich*, žene u društvu, Drugi svjetski rat.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. “NOVA ŽENA” NAKON PRVOG SVJETSKOG RATA	2
3. IDEOLOGIJA I RANI ANGAŽMAN ŽENA U NACISTIČKOM POKRETU	7
4. BRAK I MAJČINSTVO KAO GLAVNI CILJEVI ŽENA	12
4.1. <i>Hilfswerk 'Mutter und Kind'</i>	16
4.2. <i>Lebensborn</i>	17
4.3. <i>Reichsbund der Kinderreichen</i>	17
5. ŽENSKÉ ORGANIZACIJE	19
5.1. <i>NS-Frauenschaft</i>	19
5.2. <i>Deutsches Frauenwerk</i>	20
5.3. <i>Bund Deutscher Mädel</i>	21
6. OBRAZOVANJE I ZAPOSLENJE	25
6.1. Obrazovanje	25
6.2. U ostalim službama i zaposlenju	27
7. NA MARGINAMA DRUŠTVA	30
7.1. „Asocijalni“ i „genetički nepodobni“	30
7.2. Otpor	31
8. ZAKLJUČAK	34
9. LITERATURA	35

1. UVOD

Ovaj rad bavit će se ulogama žena u nacističkoj Njemačkoj. Primaran fokus ovog rada stavljen je na svakodnevicu, obiteljski život i rad Njemica koje su pripadale „nacionalnoj zajednici“ te se stoga ne dotiče nekih od glavnih asocijacija nacističkog režima kao što je to holokaust. Cilj rada je prikazati na koje načine se nacionalsocijalizam odnosio prema ženama putem zakonodavstva i propagande, kako je na njih gledao te kako se to odražavalo na život žena, to jest kakvu poziciju su zapravo žene zauzimale u nacističkom društvu.

Rad počinje sa pregledom statusa žena u Weimarskoj Republici, u vrijeme kada im je zajamčena jednakost i pravo glasa, kako bi se prikazala okolina u kojoj sazrijeva nacionalsocijalizam te kako bi se potom sagledalo kako nacisti reagiraju na promjene u to vrijeme. Sagledava se nacionalsocijalistička ideologija o statusu žena u društvu te se osvrće na rani angažman žena u nacističkom pokretu. Glavnina rada bavi se ulogama i statusom žene u nacističkom društvu i „nacionalnoj zajednici“. Tu dolazi do izražaja uloga majke kao temeljne uloge žene u društvu. No, također se prikazuje i kako se žena mogla uključiti u nacističku strukturu, a rad se osvrće i na obrazovanje i zaposlenje žena te na koncu i na to kako se režim odnosio prema ženama koje nije smatrao „vrijednim“ pripadnosti društvu i kako su se žene borile protiv režima.

Za ovu temu bilo je potrebno proučiti niz literature koja se bavi raznim temama s obzirom na to da socijalna povijest totalitarnih režima – iako sve popularnija, nije na svom vrhuncu pa se tako historiografija nacizma uvelike i dalje bavi političkom povijesti i velikim ličnostima. Literatura korištena za ovaj rad stoga obuhvaća nekoliko knjiga općenite povijesti – kako Weimarske republike, tako i Trećeg *Reicha* te potom knjige socijalne povijesti, kako općenite, tako i one koje se bave isključivo ulogama žena.

2. “NOVA ŽENA” NAKON PRVOG SVJETSKOG RATA

Kako bi se opisalo da li je došlo do promjene statusa žena te na koji način se on razvijao stupanjem nacista na vlast u Njemačkoj 1933. godine, potrebno je sagledati i širu sliku. To jest, vratiti se natrag kako bi se utvrdilo u kojoj mjeri je politika nacista te status žene u društvu tijekom razdoblja nacističke Njemačke bila produkt društva, a u kojoj produkt ideologije. Ne treba sezati daleko, stoga ovaj rad sagledava status njemačke žene od prve velike prekretnice prije diktature – kraja rata i proglašenja takozvane Weimarske Republike.

Prva prekretnica za žene, zajamčena weimarskim ustavom proglašenim 11. kolovoza 1919. svakako je pravo glasa i ustavom zajamčena jednakost muškaraca i žena.¹ Politički i pravno gledano, sama ta činjenica pokazuje veliki napredak. Pogotovo kada se u obzir uzme i sve veći broj žena na radnim mjestima – no upravo na tom polju, u poslijeratnom periodu dolazi do poražavajuće stavke. Naime, u samom periodu nakon rata, 1918. i 1919. dolazi do pojave otpuštanja radnica kako bi se stvorilo radna mjesta za muškarce koji se vraćaju s ratišta i bivaju demobilizirani.² Tu se po prvi put pojavljuje i direktiva države o otpuštanju žena čiji muževi rade koja će ostati aktualna i po uspostavi nacističke vlasti.³

Što se tiče zaposlenja postoji još nekoliko faktora – naime, postoje dokazi da su se poslodavci nevoljko odvajali od radnica s obzirom na to da su bile jeftina radna snaga što je predstavljalo i problem za vlasti koje su vodile politiku otkaza.⁴ Žene srednjih klasa često su dobrovoljno napuštale radna mjesta u korist povratnika s ratišta, no žene u socijalističkim pokretima su protestirale protiv ovakvih postupaka.⁵ No, također postoji i problem statistike koja ne prikazuje vjerno razinu ženske nezaposlenosti tog perioda s obzirom na to da mnoge od njih, vraćajući se ulozi žene i majke, nisu prijavile svoju nezaposlenost. Na to ih nisu nagnale ni restrikcije kojima su „domaćim radnicima“ koji su ostali bez posla odbijane beneficije.⁶

Daljnje mjere pogodile su radnice u novom periodu krize 1923. i 1924. godine, kada je uvedena nova valuta, *Rentenmark*, te su plaće u javnim službama srezane za gotovo četvrtinu tadašnjih

---

¹ Weitz, E. D. (2007). *Weimar Germany: Promise and Tragedy*. Princeton: Princeton University Press, str. 32.

² Evans, R. J., & Geary, D. (2015). *The German Unemployed: Experiences and Consequences of Mass Unemployment from the Weimar Republic to the Third Reich*. Routledge, str. 11.

³ Evans & Geary, 2015, str. 108.

⁴ Weitz, 2007, str. 21.

⁵ Koonz, C. (2013). *Mothers in the Fatherland*. Routledge, str. 26.

⁶ Evans & Geary, 2015, str. 36.

izdataka.⁷ Tada su ponovo uvedene mjere kojima se suzbijalo zaposlenje udatih žena čiji su muževi radili, takozvanih *double earners*.⁸

Kolekcija eseja sindikata radnika u tekstilnoj industriji objavljena 1928., *Mein Arbeitstag, mein Wochenende*, koju su napisale radnice kao dogovor na natječaj da pišu o svojem životu zanimljiv je primjer stajališta žena o radnim obvezama i statusu radnica. Većina odgovora došla je od žena koje su bile aktivne u radničkom pokretu stoga nije nužno najbolji generalni izvor.⁹ Ipak, vjerodostojan je prikaz toga kako su se radnice osjećale preopterećenima i nedovoljno cijenjenima i plaćenima – pa tako eseji govore o novim, „dvostrukim“ obvezama kod kuće i na poslu, o preniskim plaćama, gubicima posla i sličnome.¹⁰ S obzirom na manjak regulacija, žene su uglavnom bile plaćene za trećinu manje od muškaraca.¹¹

U vremenu najveće krize, dolazi do porasta ženske zaposlenosti u nekim sektorima s obzirom na to da su žene uglavnom radile nepuno radno vrijeme koje nije zahtijevalo plaćanje beneficija niti socijalnog osiguranja.¹² 1931. godine tako dolazi do ponovnih otpuštanja žena iz državnih službi, posebice žena čiji muževi rade, a za dodatnu financijsku pomoć za udate žene potrebno je dokazati pogubno financijsko stanje obitelji.¹³

Doba Weimarske Republike također je obilježeno počecima sudjelovanja u političkoj sferi. Naime, glasačko pravo žena u Njemačkoj nije slijedilo dugu, izričitu borbu za istim kao što je to bilo u primjerice Velikoj Britaniji, već je zagantirano weimarskim ustavom u sklopu ljudskih prava i sloboda bez velikog masovnog pokreta. Iako je weimarski ustav tada slovio za najprogresivniji na svijetu, posebice po pitanju žena koje su se među prvima u svijetu tada krenule redovno pojavljivati na glasačkim listićima, postojali su brojni problemi.¹⁴ Oni su uglavnom dolazili do izražaja zbog toga što ni građanski, ni kazneni zakon nisu bili usklađeni sa ustavom garantiranom jednakošću, pa je tako pravni status žena i dalje bio na nižem nivou – bile su slabije plaćene za iste poslove, a u braku, primjerice, nisu imale pravnog utjecaja nad svojom imovinom.¹⁵

---

⁷ Weitz, 2007, str. 142.

⁸ Evans & Geary, 2015, str. 11.

⁹ Weitz, 2007, str. 153.

¹⁰ Koonz, 2013, str. 45.

¹¹ Weitz, 2007, str. 157.

¹² Evans & Geary, 2015, str. 12.

¹³ Evans & Geary, 2015, str 108.

¹⁴ Koonz, 2013, str. 30.

¹⁵ Scheck, R. (2004). *Mothers of the nation: Right-wing women in Weimar Germany*. New York: Berg, str. 66.-67.

Već u samom početku, stranke se ubrzano mobiliziraju u borbi za ženske glasove koji se uglavnom, osim komunista koji se obraćaju radnicama, fokusiraju na privatnu sferu ženskog života apelirajući na ženu kao majku te se koriste sloganima i motivima koji upućuju na dužnost žene prema budućnosti vlastite djece.¹⁶ Konzervativne stranke se koriste i ljudskim gubicima tijekom rata kako bi naglasili važnost majke i pronatalne politike.¹⁷

Razlika između glasova žena i muškaraca osjeti se u tome da su žene puno manje glasovale za socijaliste, a više za katoličke stranke.¹⁸ Dok je razlika u samom političkom angažmanu vidljiva u tome da su žene i dalje primarno bile vezane za sektore koji su se smatrali njima bliskim, kao što su zdravstvo, socijalna zaštita, briga o obiteljima i djeci te obrazovanje, a ulazak u neke jače političke krugove koji bi se bavili primjerice ekonomskom ili vanjskom politikom bio je i dalje znatno otežan.¹⁹ I dalje je vladalo mišljenje da su žene drugačije od muškaraca te im stoga više odgovaraju područja posvećena očuvanju obitelji, kulture i morala.²⁰

Muškarci su uglavnom pozitivno reagirali na ulazak žena u politiku te davali svoju podršku.²¹ Pa se tako i tadašnji istaknuti Ministar vanjskih poslova, Gustav Stresemann, osvrnuo na žene u politici, govoreći kako muškarci možda imaju dužu praksu u politici, no vrijeme će doći i za žene da se nađu u toj praksi.²² Naime, postojao je i problem manjka interesa i političke apatije među ženama.²³

Ipak, neke žene su se spremno snalazile u političkim sferama. Već 1918. i 1919. godina postoje ženski komiteti unutar glavnih stranaka te niče niz politički orijentiranih organizacija za promociju ženskih prava.²⁴ No, upravo zbog takve ideološke podijeljenosti žena, kako i zbog toga što ženski pokret na području Njemačke nikada nije bio masovan i unitaran, postojale su brojne razlike u smjerovima za koje su se zalagale, dok su im istomišljenici među muškim kolegama uglavnom davali pasivnu podršku, no nije dolazilo do pravih rezultata.²⁵ Tako se i u političkom radu žene uglavnom ističu na području socijalne skrbi, kao savjetnice za obitelji i djecu te zdravstveni inspektori.²⁶ Na lokalnim razinama, na primjerima konzervativnih stranka

---

¹⁶ Weitz, 2007, str. 88.

¹⁷ Scheck, 2004, str. 1.-2.

¹⁸ Koonz, 2013, str. 30.

¹⁹ Weitz, 2007, str. 126.-127.

²⁰ Scheck, 2004, str. 2.-3.

²¹ Koonz, 2013, str. 34.

²² Scheck, 2004, str. 51.

²³ Scheck, 2004, str. 53.

²⁴ Scheck, 2004, str. 24., 35.

²⁵ Koonz, 2013, str. 32.-34.

²⁶ Weitz, 2007, str. 126.-127.

DVP (*Deutsche Volkspartei*) i DNVP (*Deutschnationale Volkspartei*) koje su dobivale veliki broj ženskih glasova, žene se mogu susresti kao lokalni promotori stranaka, odgovorne za stranačke domjenke i skupljanje članarina.²⁷

Claudia Koonz u svojoj knjizi ističe dvije progresivne ženske organizacije koje su postojale još u doba Carstva, no utjecaj dobivaju tek angažmanom njihovih lidera u vrijeme Weimarske republike: *Bund Deutscher Frauenvereine* – Federacija njemačkih ženskih udruženja te *Bund für Mutterschutz* – Liga za zaštitu majčinstva. Prva se u weimarskom periodu isticala po zalaganju za pravnu jednakost, tj. ispravljanje zakona koji nisu bili konzistentni s ustavom, za jednakost plaća te veće mogućnosti obrazovanja i karijera za žene.²⁸

Druga, na čelu sa Helene Stöcker je u brojnim pogledima bila i radikalnija. Naime, Stöcker je u prvom planu bila za eugeničko obrazovanje žena, dostupnost kontracepcije, reformu zakona što se tiče rastava te doprinose za majke bile one udate ili ne. Ističu se njeni konzistentni apeli za legalizacijom pobačaja te bliska suradnja s pokretom seksualne revolucije koji je 1920-ih u Weimarskoj republici cvjetao sa brojnim zagovarateljima kontracepcije i ženskog seksualnog preporoda.²⁹

To dovodi do nove slike žene 1920-ih, takozvane „nove žene“ weimarskog perioda te pomaka koji su je okruživali. Kako piše primjerice Elsa Herrmann u *So ist die neue Frau* – ženi prošlosti jedina preokupacija bila je obitelj, a „nova žena“ je jednaka muškarcu te u potpunosti neovisna i samodostatna.³⁰ „Nova žena“ povezana je i sa „seksualnom revolucijom“, to jest liberalizacijom spolnosti, 1920-ih te Berlinom kao središtem događanja i moderniteta.³¹

Konkretno promjene na planu seksualne revolucije nisu vidljive samo u aktivistima koji su zalazili u otvorenije sfere i prilagođavali se realnoj slici nove, slobodnije mladeži. Naime, 1923. osnovana je Udruga za seksualnu higijenu i kontrolu rađanja, a 1928. Nacionalno udruženje za kontracepciju i seksualnu higijenu.³² 1926. godine su napori ljudi poput Helene Stöcker urodili plodom kada su snižene kazne za pobačaje.³³ No, naravno, većina konzervativaca bila je protiv ovakvih promjena u društvu te su smatrali da seksualna revolucija te popuštanje u zakonima

---

²⁷ Scheck, 2004, str. 137.

²⁸ Koonz, 2013, str. 34.

²⁹ Koonz, 2013, str. 35.-36.

³⁰ Weitz, 2007, str. 307.

³¹ Weitz, 2007, str. 55.-57.

³² Pine, L. (2017). *Hitlers national community: Society and culture in Nazi Germany*. London: Bloomsbury Academic, an imprint of Bloomsbury Publishing Plc, str. 118.

³³ Pine, L. (1997). *Nazi family policy, 1933-1945*. Oxford: Berg, str. 20.

vezano za pobačaje i rastave, kako i sve veći broj žena na radnim mjestima vodi ka uništenju obitelji i morala – što naravno ostavlja vrata širom otvorena politici i razmišljanjima kakva će doći nakon weimarskog perioda.³⁴

No, važno je naglasiti da slika „nove žene“, i slika Berlina 1920-ih nisu generalno primjenjivi niti na većinu žena niti na većinu Njemačke. Većina žena u doba ekonomskih i političkih kriza, pa i žene manjih gradova i na selima nisu živjele kao emancipirana „nova žena“ kojoj je „rat dao pravo glasa, a inflacija ekonomsku samostalnost“³⁵, već je to bila donekle idealizirana slika predstavnice novog doba.³⁶ Tadašnji Berlin su brojni konzervativci odbacivali argumentima da „Berlin nije Njemačka“, da su za nesklad i pad morala Berlina krivi stranci – „previše Slavena“ te je čak Goebbels 1928. govorio o postojanju „degeneričnog Berlina“ koji kvari ostatak.³⁷

---

³⁴ Pine, 2017, str. 118.

³⁵ Koonz, 2013, str. 39.

³⁶ Weitz, 2007, str. 307.

³⁷ Weitz, 2007, str. 75.-76.

3. IDEOLOGIJA I RANI ANGAŽMAN ŽENA U NACISTIČKOM POKRETU

Ideologija, kao i cjelokupna socijalna politika nacionalsocijalizma, u svoj glavni fokus stavlja rasu, nacionalno zajedništvo iste te obitelj. Ovaj rad se ovdje neće baviti brojnim rasnim teorijama koje su nacisti zastupali i politici koja je iz njih proizašla, već će se fokusirati na ideologiju i politiku koja je direktno utjecala na status i ulogu žena u društvu.

Polazeći od ideologije, treba se vratiti na ključne ideologe nacionalsocijalizma. Od Alfreda Rosenberga te Alfreda Bäumlera pa do najpoznatijih lica nacističke vlasti Josepha Goebbelsa, Heinricha Himmlera i samog Adolfa Hitlera, proteže se ideja striktno biološke razlike između spolova i „dualističko“ gledanje na uloge u društvu podijeljene na javnu i privatnu sferu.

Većina njih kao temelj takozvanog *Volksgemeinschaft*-a, nacionalne zajednice, smatra obitelj, u kojoj žena ima primarnu ulogu brige o kućanstvu i djeci te je ona zadužena za poticanje nacionalnog duha kod djece.³⁸ Alfred Rosenberg je tako smatrao i da će s vremenom žene u potpunosti izgubiti utjecaj u politici i javnom životu, kako bi im ključna zadaća mogla biti odgoj djece u nacionalsocijalističkom duhu.³⁹ Prema njemu – „žena je žena zbog određene nesposobnosti“ što se tiče poimanja javnog svijeta.⁴⁰

Prema Goebbelsu, „najslavnija dužnost“ žene je da „svojem narodu i svojoj državi podari djecu.“ Prioritet za ženu u sklopu državne politike trebao je biti poboljšanje uzastopno opadajuće stope rođenih – te je tako obveza i dužnost žene prema državi bila roditi čim više djece.⁴¹ Tako su i Goebbels i njegova žena Magda sa svojih šestoro djece postali idealna nacionalsocijalistička obitelj, iako slika ispod površine nije bila sasvim idealna već je Goebbels bio poznat po ljubavnim aferama.⁴²

Ovakva ideologija se može poistovjetiti sa samim Hitlerovim stajalištima o funkciji i naravi obitelji od njegovih najranijih dana – još u vrijeme kada je prebivao u Beču. Naime, Ian Kershaw u svojoj poznatoj biografiji Adolfa Hitlera izlaže kako su već tada do izražaja dolazile ideje strogo moralnog načina života koji bi ojačao germansku rasu i zadržao njenu čistoću. Tu se tako povlači i Hitlerova vlastita teza kako bi se žena prije „naklonila jakom muškarcu nego

---

³⁸ Pine, 1997, str. 8.-9.

³⁹ Whittock, M. J. (2011). *A Brief History of the Third Reich: The Rise and Fall of the Nazis*. London: Robinson, str. 155.

⁴⁰ Ascheid, A. (2003). *Hitler's Heroines: Stardom and Womanhood in Nazi Cinema*. Philadelphia: Temple Univ. Press, str. 23.

⁴¹ Pine, 2017, str. 105.

⁴² Pine, 1997, str. 15.

dominirala slabim.“⁴³ Ta teza je očita i u govoru priloženom knjizi Lise Pine, *Hitler's National Community*, koji najprije započinje rečenicom kako je „slogan 'emancipacija žena' izmišljen od strane židova“, a potom jasno svrstava ženu i muškarca u različite sfere – muža u onu javnu, „veliku“, a ženu u privatnu, „malu“ u kojoj je njen svijet „njen muž, njena obitelj, njena djeca, i njen dom.“⁴⁴

Iako su ovakve ideje direktna suportnost pomacima u doba Weimarske republike, ideje o povratku žene u kućanstvo i unutar obitelji sežu još u predratno razdoblje te su jedan od razloga zašto feministički pokret na području Njemačke nikada nije postao suviše radikaln. ⁴⁵ Također, Njemačka nije izoliran slučaj u kojem dolazi do 'muške države', već je to opća karakteristika europskog fašizma ako se sagleda i primjer fašističke Italije pod Mussolinijem. ⁴⁶

Na raznim mjestima se nalaze i upute i kritike ženskog izgleda. Naime, veliki dio nacističkih organizacija smatrao je fizičku aktivnost vrlo važnima, pa je tako promovirana slika zdrave, prirodne žene koja brine o sebi, a s druge strane kritiziran je materijalizam i trendovi koji su se pojavljivali među ženama od 1920-ih – tako su kritizirali nakit, šminku, cipele s visokim potpeticama i ono što su smatrali „muškim atributima“ – primjerice kratku kosu ili pušenje cigareta. ⁴⁷ No to nije uvijek dosljedno primjenjivano pa se tako brojne žene bliske čak i liderima nacističke stranke, kao što su to bile Eva Braun ili Goebbelsova ljubavnica Lída Baarová, nisu toga držale. Isto je bilo točno i za dive nacističkih filmskih ekrana. ⁴⁸

U ranim danima NSDAP-a (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*) često su se osvrtni na svoje okruženje u Weimarskoj Republici i prije navedenim promjenama statusa žena u društvu. Nukelarne obitelji postajale su norma u turbulentnoj eri Weimarske Republike, dok su sve više prihvaćane i obitelji bez djece, samci te žene koje se posvećuju svojim karijerama. ⁴⁹ Već je prikazano kako su nacisti vidjeli ženu uglavnom u ulozi majke, njegovateljice buduće generacije te su tako i kapitalizirali na onome što su oni vidjeli kao propast društva radi zapostavljanja majčinskih obveza žene. ⁵⁰ NSDAP je ciljano naglašavao krizu u kojoj se našla obitelj kao temelj društva te tako već i u svom stranačkom programu od 24. veljače 1920. u

---

⁴³ Kershaw, I. (2001). *Hitler 1889-1936: Hubris*. London: Penguin, str. 45.

⁴⁴ Pine, 2017, str. 105.-106.

⁴⁵ Evans, R. J. (2005). *The Coming of the Third Reich*. London: Penguin Books, str. 185.

⁴⁶ Evans, 2005, str. 255.-256.

⁴⁷ Ascheid, 2003, str. 25.

⁴⁸ Whittock, 2011, str. 155.

⁴⁹ Pine, 1997, str. 9.

⁵⁰ Pine, 2017, str. 104.

jednoj od točaka naglašavaju važnost skrbi države za majke i djecu kako bi se promovirala obiteljska politika i potaknulo sklapanje brakova i rađanje djece.⁵¹

Daleko od toga da nije bilo i odjeka sa protivničke strane, komunistički i socijalistički krugovi su neuspješno pokušavali propagandnim pamfletima doprijeti do žena koje su podržavale nacizam ciljajući upravo na to da nacionalsocijalistička politika ima u cilju vidjeti ih jedino kao majke okružene djecom.⁵² No, kako zaključuje Claudia Koonz – žene koje su podržavale nacizam upravo su u toj privatnoj sferi htjele stvoriti sferu na koju će one imati primarni utjecaj u, primjerice, pitanjima zdravstva, obrazovanja, kulture i socijalnog rada te su se tako bile spremne odreći utjecaja na velikoj sceni.⁵³

U začecima djelovanja NSDAP-a, žene nisu dolazile do izražaja jer su se uglavnom držale vlastite, privatne sfere djelovanja. Svoje pokrete zvale su „Naš njemački pokret slobode“ ili jednostavno „Hitlerov pokret“ te su na svojim sastancima u takozvanim „šivačkim krugovima“ gdje su izrađivale odjeću za naciste, plakate, natpise i slično, raspravljale o *Mein Kampf*, stranačkim pamfletima i svim aspektima koji su utjecali na njihove svakodnevne živote.⁵⁴

No, bilo je i ozbiljnijih ženskih vođa među uglavnom lokaliziranim krugovima nacista koji su se stvarali 1920-ih, a pomagalo im je i to što se stranački vrh nije uplitao u njihove djelatnosti niti se potrudio regulirati ih.⁵⁵ Njemački ženski red osnovan je od strane Elsbeth Zander 1923. godine – a do kraja 1920-ih je po procjenama brojio oko 4000 članica, što je dakle bila polovina ukupnog broja ženskih članova nacističke stranke.⁵⁶

Elsbeth Zander, koja je bila vješta govornica, tvrdila je kako je politika muški zadatak, dok žene imaju „zahtjevniji zadatak pročišćavanja nacionalne kulture“.⁵⁷ Pod aktivnosti njene organizacije potpadali su domovi za SA odrede, pomaganje u propagandi te briga o ranjenim aktivistima nacističke stranke pod nazivom „Crvena svastika“ – što je bila svojevrsna nacistička verzija Crvenog križa.⁵⁸ Usprkos uspjesima, završila je neslavno kada je njena organizacija

---

⁵¹ Pine, 2017, str. 19.

⁵² Pine, 2017, str. 105.

⁵³ Koonz, 2013, str. 13.

⁵⁴ Koonz, 2013, str. 68.-70.

⁵⁵ Koonz, 2013, str. 71.

⁵⁶ Evans, 2005, str. 287.-288.

⁵⁷ Koonz, 2013, str. 74.

⁵⁸ Evans, 2005, str. 288.

upala u dugove te su otkrivene pronevjere sredstava – tada je organizacija raspuštena, a na njeno mjesto dolazi *NS-Frauenschaft* o kojem će više riječi biti kasnije.⁵⁹

Dok je Elsbeth Zander privlačila žene iz niže klase, Guida Diehl je u svoju organizaciju, Nova zemlja, privlačila obrazovane žene, dobrostojećih protestantskih obitelji. Pisala je knjige, držala govore te osnovala školu za majčinsko obrazovanje.⁶⁰ Diehl se fokusirala na pogubne učinke ženskog pokreta na majčinstvo te je kritizirala okretanje žena ka samima sebi, dok je zagovarala ženski rad jedino kod kuće.⁶¹

No, 1920-ih nije bilo samo inicijativa za pokretanje žena, već i mladeži. Elsbeth Zander je pod svojom upravom također imala i manju organizaciju za mlade djevojke, a isto su pokušale učiniti i neke druge organizacije.⁶² Nakon uspješnog grupiranja dječaka u ranim 1920-ima te formiranja Hitlerove mladeži pod Kurtom Gruberom 1926, uspostavljen je i posebni odsjek organizacije za djevojke na čijem čelu su bile Helene Kunold i Anna Bauer.

Ipak, tek 1927. godine dolazi do većih inicijativa za okupljanje djevojaka u konkretne formacije – tako zvana sestrinstva (*Schwesterschaften*). Informacije o prvom sestrinstvu nalaze se već iste godine, a 1929. Martha Aßmann postaje vođa sestrinstva unutar Hitlerove mladeži.⁶³ Isti dan službene uspostave pridružilo im se 67 djevojaka.⁶⁴ 1930. godine sestrinstva se udružuju pod poznatijim nazivom – Liga njemačkih djevojaka (*Bund Deutscher Mädel*) te tada kreće i svojevrsna borba unutar struktura Hitlerove mladeži i ženske organizacije *NS-Frauenschaft* oko vodstva nad Ligom.⁶⁵

Iako ga je bilo, kako je ilustrirano, realni angažman žena u nacističkom pokretu 1920-ih nije bio velik. Iako su žene imale veću tendenciju konzervativnog glasanja u weimarskom periodu, nacisti su, čini se, bili najmanje poželjna opcija za žene s obzirom na to da su postojale druge konzervativne stranke koje su zapravo stavljale žene u svoje redove.⁶⁶ To dovodi do pitanja

---

⁵⁹ Koonz, 2013, str. 117.-119.

⁶⁰ Koonz, 2013, str. 79.

⁶¹ Koonz, 2013, str. 82-83.

⁶² Reese, D. (2009). *Growing up Female in Nazi Germany*. Ann Arbor: University of Michigan Press, str. 28.

⁶³ Reese, 2009, str. 27.-28.

⁶⁴ Sandor, C. A. (2012). *Through Innocent Eyes: The Chosen Girls of the Hitler Youth*. Bloomington: Balboa Press, str. 23.

⁶⁵ Reese, 2009, str. 28.-29.

⁶⁶ Lower, W. (2011). *Hitler's Furies: German women in the Nazi killing fields*. New York: Houghton Mifflin Harcourt Publishing, str. 25.

kako su točno nacisti onda uspjeli doći od malog angažmana žena u svojem pokretu do prikupljanja većeg broja glasova žena nego muškaraca 1933. godine.⁶⁷

Članstvo u stranci bilo je detaljno zabilježeno – po starosti, zanimanju, prebivalištu, obrazovanju te posebnim interesima, no u skupnim dokumentima nikad nije zabilježeno po spolu – tako da je dosta teško pratiti rast ženskih članova. Podatak netom prije preuzimanja vlasti broji na popisima 34 tisuće domaćica kao članova stranke, no nije poznato koliko žena se možda krije pod nekom drugom rubrikom. Tih 34 tisuće domaćica je doduše činilo manje od 5 posto ukupnog broja članova stranke u to vrijeme.⁶⁸ Jedina statistika koja se iz toga može iščitati je da su članice stranke u prosjeku bile starije od članova.⁶⁹

Naime, NSDAP je imao manje napore pridobivanja ženskog biračkog tijela putem letaka koji su zagovarali borbu za moralne i religiozne ideale, što ima smisla s obzirom na to da je mnogo ženskih glasova odlazilo na stranke sa jakom orijentacijom ka religiji, no njihovi slogani za kršćansku naobrazbu djece i zaštitu njemačkih običaja nisu urodili plodom.⁷⁰

Tek 1932. godine dolazi do ogromnog porasta glasova žena za naciste.⁷¹ No, odgovor na pitanje zašto nije sasvim jednostavan – nacističko biračko tijelo generalno se sastojalo od protestanata iz malih gradova ili sela koji su često pripadali srednjoj klasi.⁷² Ogroman porast u glasovima može se u jednu ruku interpretirati kao oblik porasta protestnih glasova za stranku koja se uspjela ubaciti u sve sfere njemačkog društva.⁷³

---

⁶⁷ Pine, 2017, str. 25.

⁶⁸ Koonz, 2013, str. 57.

⁶⁹ Koonz, 2013, str. 58.

⁷⁰ Childers, T. (1990). *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919-1933*. Chapel Hill: University of North Carolina Press., str. 114.-116.

⁷¹ Childers, 1990, str. 260.

⁷² Whittock, 2011, str. 50.

⁷³ Evans, 2005, str. 352.-353.

4. BRAK I MAJČINSTVO KAO GLAVNI CILJEVI ŽENA

Kako je prikazano, majčinstvo je stavljeno na prvo mjesto što se tiče ženskih obveza prema državi – tako je i veliki broj zakona i mjera koji su doneseni bio ciljano usmjeren ka podizanju broja sklopljenih brakova i broja rođene djece – od kojih su oboje bili u opadanju u vrijeme Weimarske Republike. Već u Mein Kampf, Hitler govori o važnosti promoviranja braka – posebice ranog braka koji bi onda omogućio i veći broj djece.⁷⁴ 1934. je doneseno i „Deset zapovijedi za odabir supružnika“ koje naglašavaju izbor temeljem rase, krvi i podrijetla te volju za imanjem što više djece.⁷⁵

Naime, Njemačka je imala veliki pad broja rođenih – 1900. godine bilježi 2 milijuna rođene djece, dok je 1933. taj broj i više nego prepolovljen i iznosi 960 tisuća.⁷⁶ No prve mjere koje poduzimaju nacisti su zapravo poništavanja nekih od uspjeha ženskog pokreta 1920-ih.

Po stupanju na snagu Zakona o zaštiti naroda i države 28. veljače 1933., nacistički vrh ga počinje koristiti i kao argument za zatvaranje centara koji su služili za edukaciju i nabavljanje kontracepcije, od kojih su mnogi držani od strane komunističke partije, no potom i za zabranu postojanja organizacija za promoviranje kontracepcije pod izlikom da su „marksističkog usmjerenja“. No to je bilo dovoljno tek da smanji takvu praksu i uvuče ih u tajnost. 26. svibnja 1933. nacisti također vraćaju zakone o pobačaju na stanje prije promjene 1926., te također uvode i kazne za one koji uopće zagovaraju pobačaj ili tehnike za pobačaj, no to naravno nije obuhvatilo i pobačaje onih koji su bili nepoželjni u nacističkom društvu.⁷⁷

Mjere protiv kontracepcije i pobačaja nisu stale na tome, te su kasnije postrožene. Tako se 1941. zabranjuje proizvodnja i distribucija kontracepcijskih sredstava,⁷⁸ a tijekom rata, u ožujku 1943. godine se uvodi i smrtna kazna za pobačaj bilo koje 'vrijedne' trudnoće – to jest one u kojoj je dijete raso podobno.⁷⁹

Jedna od glavnih pronatalnih mjera i mjera koja je trebala povisiti broj sklopljenih brakova bili su zajmovi za nove bračne parove uvedeni dekretom 26. srpnja 1933.⁸⁰ Parovi koji bi prošli liječnički pregled i dobili odobrenje za brak, dobili bi zajam u iznosu 1000 njemačkih maraka

---

⁷⁴ Pine, 1997, str. 15.

⁷⁵ Pine, 2017, str. 120.

⁷⁶ Pine, 1997, str. 91.

⁷⁷ Pine, 1997, str. 19.-20.

⁷⁸ Pine, 1997, str. 19.

⁷⁹ Pine, 2017, str. 121.

⁸⁰ Pine, 1997, str. 16.-17.

od kojih bi im četvrtina bila skinuta sa dugovanja za svako dijete.⁸¹ Uvjeti su također propisivali da politička naklonost para mora biti režimski odobrena te da se žena mora odreći posla, no ovo drugo je ukinuto 1937. godine kada je porasla potreba za ženskom radnom snagom.⁸²

Bitno je naglasiti kako postoji razlika između ideja iza nacističkih mjera, kako onih pronatalnih tako i onih za promicanje obitelji, i pravog društvenog stanja, naime mnogi su samo gledali vlastitu dobit bez nužnog podržavanja ideološke podloge takve politike.⁸³

Naime, veliki broj mjera je bio usmjeren upravo ka promoviranju velikih obitelji koje su postajale sve rjeđe u društvu, a postojale su i kritike toga da drugi narodi, recimo Slaveni, na području Njemačke imaju više djece.⁸⁴ To je sve povezano s ciljem o većem broju *kinderreich* obitelji – obitelji bogate djecom, no ne onih koje nisu bile arijevske ili onih koji su smatrani društveno neprihvatljivima ili „asocijalnima“ – obitelji kriminalaca, alkoholičara i slično. Takve nisu potpadale pod definiciju *kinderreich* te imale jednake privilegije, već su samo zvane *Großfamilien*.⁸⁵

Ipak, većina ovih politika, kao i neke mjere koje će se spominjati i kasnije, poput osnivanja organizacija posvećenih dobrobiti majke i djece ili pomoći *kinderreich* obiteljima nisu urodile plodom te se broj rođene djece nije povećavao. Broj velikih, *kinderreich* obitelji u prvoj polovini nacističke vladavine bez obzira na sve inicijative, od 1933. do 1939. godine čak bilježi i znatan pad sa 25 posto na 21 posto.⁸⁶ Pogotovo prema kraju desetljeća, usprkos smanjenim porezima ili većim šansama u zaposlenju, društvo se nije moglo okrenuti natrag ka velikim obiteljima.⁸⁷

Posebice je porazna, pogotovo za Heinricha Himmlera, bila činjenica da obitelji SS-ovaca za koje je zamišljeno da bi trebale biti oličenje pravih njemačkih obitelji – arijevske, u službi države, s mnogo djece, su imale izuzetno mali broj sklopljenih brakova i djece. Statistički podatci iz 1939. godine pokazuju da na 115690 oženjenih SS-ovaca postoji samo 1,1 dijete po svakome.⁸⁸

---

⁸¹ Vaizey, H. (2010). *Surviving Hitler's War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 30.

⁸² Pine, 2017, str. 119.

⁸³ Vaizey, 2010, str. 30.

⁸⁴ Scheck, 2004, str. 89.

⁸⁵ Pine, 2017, str. 119.

⁸⁶ Pine, 2017, str. 124.

⁸⁷ Pine, 2017, str. 95.

⁸⁸ Evans, R. J. (2006). *The Third Reich in Power*. London: Penguin., str. 519.

Tako 28. listopada 1939. Himmler zapravo promovira i rađanje vanbračne djece kako bi se povisio broj rođenih – pogotovo s obzirom na ratno stanje i moguće gubitke.⁸⁹ Skrb za vanbračnu djecu je između ostalog bila i jedna od glavnih zadaća *Lebensborn* organizacije za koju se Himmler osobno zalagao. Iako to nije bila službena politika stranke, neki, uključujući Himmlera, pa čak po nekim izjavama i Hitlera, su vjerovali da iako je brak najbolja institucija za rađanje djece – i vanbračna djeca su jednako vrijedna ukoliko su i „rasno vrijedna“.⁹⁰

Pronatalna politika uplela se i u novi zakon o rastavama donesen 1938. godine kada je rastava sada dozvoljena ako supružnici žive odvojeno tri godine, no i ako je došlo do problema s plodnošću ili jedan od supružnika odbija imati djecu. Cilj je bilo raskidanje „neplodnih“ brakova kako bi se omogućilo sklapanje novih.⁹¹

Brojne mjere služile su kao propaganda ovakvih ideala. Majčin dan je u vrijeme nacističke Njemačke postao državni blagdan, no također je preseljen na rođendan Hitlerove majke – 12. kolovoza. Na taj dan su se održavale mnoge manifestacije.⁹² Jedan od ključnih i najpoznatijih događaja na majčin dan svake godine je bila dodjela Krža časti njemačke majke koji su dodjeljivani majkama s više od četvero djece – brončani za četvero, srebrni za šestoro te zlatni za osmero djece.⁹³

Žene su od djevojačke dobi pa sve do udaje i rođenja djece obrazovane o tome kako biti najbolje majke i najbolje se odnositi prema kućanstvu. Ove mjere su provođene i u školama i kao dio organizacija – Lige njemačkih djevojki i *NS-Frauenschafta*, no o tome će detaljnijeg govora biti u dijelovima rada posvećenim tim temama. No, osim toga su zašli i u sferu medija kako bi doprijeli do većeg broja kućanstava. Popularne su bile radio emisije za žene i majke.

Radio emisije su imale zadaću putem priča, intervjuja, i razgovora približiti ideologiju ženama, no i omogućiti direktan kontakt sa političarima u privatnoj sferi. Većina programa namijenjenih ženama su se bavili majčinstvom i kućanstvom – što je puno uži spektar nego što je to bilo prije. Tako su neki od slušanijih programa bili recimo „Pripreme za prvo dijete“ ili „Zdrave majke – sretne majke“. U kulinarskim emisijama su se osim recepata pojavljivali i savjeti kako najbolje iskoristiti namirnice i pritom i uštedjeti na budžetu. Osim majčinskih i kulinarskih savjeta,

---

⁸⁹ Vaizey, 2010, str. 29.

⁹⁰ Pine, 1997, str. 44.

⁹¹ Pine, 2017, str. 120.

⁹² Koonz, 2013, str. 185-186

⁹³ Pine, 2017, str. 119.

također su postojale emisije o zdravstvu, emitirani su govori nacističkih vođa te su puštani intervjui sa roditeljima *kinderreich* obitelji.⁹⁴

Postojali su stvarno razni oblici promoviranja braka i obitelji. Od 1. svibnja 1936. svi mladenci su od države dobivali kopije Mein Kampfa i pamflete koji su nosili nazive „Nijemci, čuvajte svoje zdravlje i zdravlje svoje djece“, „Vodič za njemačke obitelji“ te „Savjeti za majke“.⁹⁵ Za zaručnice SS-ovaca postojale su, osim iscrpnih prijava za bračne dozvole, utvrđivanja podobnosti i podrijetla i liječničkih pregleda, i posebne 'škole za mladenke' u kojima su obučavane o domaćinstvu i odgoju djece.⁹⁶

Činjenica je da u predratnom periodu zaista postoji porast stope rođenih i porast broja sklopljenih brakova. No, treba uzeti u obzir i ekonomski oporavak i širu internacionalnu sliku na kojoj je to također prisutno.⁹⁷

Pravi testovi za obitelji došli su tijekom rata. Tako se recimo u brojnoj privatnoj korespondenciji između supružnika očitavaju i druge brige osim ratnih stradanja i nestašica hrane – supružnici su često bili zabrinuti oko vjernosti onog drugog. Dok je ženska nevjera često bila razlog za raspad braka, muška je padala u drugi plan, a mnogo žena nije ni bilo svjesno koliko je recimo bordela za vojnike postojalo.⁹⁸ Jedno izvješće iz 1944. spominje prijevare žena koje su bile uvjerenе da ih muževi ionako varaju na ratištu. Neke su u spolne odnose ulazile iz koristi, najčešće materijalnih, a najproblematičnije su bile veze između žena i ratnih zarobljenika ili stranih radnika.⁹⁹

Dodatni rascjep u obitelji donosile su evakuacije majke i djece u ruralne krajeve sa početkom zračnih napada. Posebice kada je nakon zračnog napada na Hamburg 25. srpnja 1934. naređena velika evakuacija djece od 6. do 14. godine života – evakuirano je 1,7 milijuna djece. Tako se recimo u Wittenu čak javlja i protest na kojem su većinski sudjelovale žene protiv mjera evakuacija u listopadu 1943. Protest je prošao uspješno te djeca u Wittenu nisu evakuirana.¹⁰⁰ No, u svakom slučaju ovakvi događaji koncem rata pridonijeli su rascijepu obitelji sa mužem na ratištu, ženom kod kuće, a djecom na sigurnom.

---

⁹⁴ Pine, 2017, str. 219.

⁹⁵ Fritzsche, P. (2009). *Life and death in the Third Reich*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press., str. 80.

⁹⁶ Pine, 1997, str. 45.

⁹⁷ Stephenson, J. (2001). *Women in Nazi Germany*. Pearson Education, str. 32.

⁹⁸ Surviving hitlers war str 66-68

⁹⁹ Whittock, 2011, str. 254.

¹⁰⁰ Pine, 2017, str. 209.

4.1. *Hilfswerk 'Mutter und Kind'*

NS-Volkswohlfahrt (NSV), tj. Nationalsocijalistička socijalna skrb, utemeljila je i posebnu agenciju 28. veljače 1934. *Hilfswerk 'Mutter und Kind'*. Cilj ove pomoćne organizacije NSV-a bila je socijalna skrb za majke i djecu, a obuhvaćala je provođenje pronatalne politike, promoviranje zdravlja te obrazovne mjere za majke.¹⁰¹

U sklopu *Hilfswerk 'Mutter und Kind'* organizacije osnivani su i informativni i edukativni centri u kojima su majke savjetovane o „vođenju kućanstva, dojenju, prehrani, zbrinjavanju djece, te zdravlju.“ U slučaju trudnica, socijalni radnici su ih posjećivali kod kuće. Ova organizacija nije se, doduše, zadržala samo na edukativnim mjerama, već je pružala i materijalnu pomoć u obliku kućanskih potrepština za djecu, odjeće te financijskih sredstava za nabavu hrane.¹⁰²

U sklopu organizacije su se također propisivali periodi odmora za nove majke u takozvanim „domovima za oporavak“. Prosječno su majke tamo slane na 26 dana, no kako je prije odlaska bio potreban liječnički pregled, liječnik je mogao predložiti i dužinu boravka i kakav način odmora im je potreban.¹⁰³ Boravak u tim domovima uključivao je odmor, pravilnu prehranu te vježbanje, no također su se trebali održavati i satovi ideologije – za koje je inspekcija utvrdila da mnogi nisu provodili. Mnoge žene su hvalile Hitlera i NSV za uspostavu ovakve vrste odmora, no također su i mnoge žene kojima je odmor savjetovan odbile napustiti svoj dom i dati djecu na čuvanje nekome drugome dok su one na „oporavku“.¹⁰⁴

Hilfswerk 'Mutter und Kind' bila je jedna od popularnijih organizacija usmjerena na brigu o majkama i djeci. Tako je do 1935. osnovano 25552 savjetnih centara, a do 1941. godine ih je bilo čak 28936.¹⁰⁵ Broj posjetitelja tih centara je također bio značajan, pa je tako taj broj primjerice u 1937. godini iznosio čak 3,274,049 što je značilo i stalan porast s obzirom na brojku od 2,824,932 u 1936.¹⁰⁶

---

¹⁰¹ Pine, 1997, str. 23.

¹⁰² Pine, 2017, str. 121.

¹⁰³ Pine, 1997, str. 26.

¹⁰⁴ Pine, 2017, str. 122.

¹⁰⁵ Pine, 2017, str. 122.

¹⁰⁶ Pine, 1997, str. 34.

4.2. *Lebensborn*

U prosincu 1935. godine utemeljena je Himmlerova organizacija *Lebensborn* – 'Izvor života'. Cilj ove organizacije, vođene od strane SS-a, je prvenstveno bilo promoviranje većeg broja djece među obiteljima SS-ovaca, no i zaštita majki arijevske krvi te briga o potrebitim majkama i djeci.¹⁰⁷ No, zapravo *Lebensborn* je služila za uspostavu rodilišta u kojima su nevjenčane djevojke i žene mogle diskretno i sigurno doći roditi – naime, u Njemačkoj je tada broj umrle djece bio značajno veći kod vanbračne djece nego one rođene u braku. No ubrzo se djelatnost tih rodilišta proširila i na žene SS-ovaca i drugih članova stranke s obzirom na dobru opremljenost te za vrijeme rata – njihove relativno sigurne lokacije.¹⁰⁸

Sistem je funkcionirao tako da je majka koja se nije mogla brinuti o djetetu, mogla ga ostaviti u rodilištu na brigu na period od godinu dana tijekom kojih je mogla doći po dijete, a u suprotnom bi se nakon godinu dana dijete davalo na udomljavanje – najčešće kod obitelji SS-ovaca bez djece ili sa jednim ili dva djeteta.¹⁰⁹ Podaci pokazuju kako je doduše u rodilištima *Lebensborna* rođeno samo oko 8 tisuće djece što znači da organizacija nije bila sasvim uspješna u svojoj pronatalnoj zadaći.¹¹⁰

Stoga se organizacija, osim prihvaćanja i udanih žena tokom rata počela baviti i kao odgojni centar i centar za germanizaciju za djecu koja su proglašena 'rasno vrijednima' i dovedena u Njemačku sa istočnih okupiranih teritorija, no također i za djecu koja su bili plod veza njemačkih vojnika i lokalnih žena i sa zapadnih teritorija – primarno Dankinja, Nizozemki i Norvežanki.¹¹¹

4.3. *Reichsbund der Kinderreichen*

Reichsbund der Kinderreichen (RdK), tj. Nacionalna liga velikih obitelji, kasnije preimenovana u *Reichsbund Deutsche Familie, Kampfbund für erbtüchtigen Kinderreichtum*, nije bila ideja nacističkog režima, no nakon dolaska nacista na vlast dobiva na popularnosti s obzirom na to da je kao organizacija za promoviranje nataliteta uvelike podilazila službenoj politici režima.

---

¹⁰⁷ Pine, 2017, str. 123.

¹⁰⁸ Evans, 2006, str. 519.

¹⁰⁹ Pine, 1997, str. 41.

¹¹⁰ Evans, 2006, str. 519.

¹¹¹ Whittock, 2011, str. 154.

Liga se sastojala od tri vrste članova – pravih članova, tj. *kinderreich* obitelji, počasnih članova koji su služili kao promotori lige te sponzora koji su donirali ligu.¹¹²

Reichsbund der Kinderreichen je prvenestveno služila za davanje savjeta o kućanstvu, poslu i sličnome za obitelji, dok je financijska pomoć potpadala pod djelokrug socijalne skrbi. Osim toga, liga je bila ta koja je dodjeljivala Križeve časti njemačkim majkama. Jedna od zanimljivih inicijativa lige došla je u vrijeme rata kada su osnovani Centri za pisma 1944. godine čiji cilj je bio spojiti rasno podobne mlade muškarce i žene u vrijeme rata kako bi se promoviralo sklapanje brakova i zasnivanje obitelji.¹¹³

No cilj lige, i drugih vrsta promoviranja *kinderreich* obitelji nije bilo rađanje djece po bilo kojoj osnovi već rađanje arijevske djece vrijednim, njemačkim obiteljima kako je već spomenuo. Tako je primjerice za dodjelu Križa časti njemačke majke postojao proces po kojem se obitelj ispitala te su postojali određeni uvjeti po kojima su mnoge izgubile mogućnost dobivanja Križa ili neke druge vrste priznanja ili pomoći, bilo to da nisu sva djeca imala istog oca, ili sumnje na alkoholizam ili veliki dugovi.¹¹⁴

Van lige, *kinderreich* obitelji su dobivale velike beneficije od države, koje su najčešće išle na teret ostalog društva, a u vrijeme rata je se i Liga njemačkih djevojki uključila u pomoć za *kinderreich* obitelji. Tako je 1. siječnja 1939. uvedena *Pflichtjahr* kao obvezna jednogodišnja radna obuka za djevojke, koja je uglavnom uključivala pomaganje u domaćinstvima i upravo se smatralo da je najvažniji dio tog programa slanje djevojki iz gradova na selo kako bi pomagale *kinderreich* obiteljima.¹¹⁵

---

¹¹² Pine, 1997, str. 90.-91.

¹¹³ Pine, 1997, str. 93.-96.

¹¹⁴ Whittock, 2011, str. 156.

¹¹⁵ Pine, 2017, str. 83.

5. ŽENSKJE ORGANIZACIJE

Raspuštanje *Bund Deutscher Frauenvereine* u svibnju 1933. godine označava kraj neovisnog ženskog pokreta u Njemačkoj. *Gleichschaltung* tj. koordinacija raznih organizacija i udruženja je zahvatila i one ženske, te su tako sve ili prisiljene asimilirati se unutar nacističkih organizacija ili biti raspuštene ako se nisu htjele nakloniti režimu.¹¹⁶

No režimski vrh nije bio zadovoljan ni tadašnjim vođama ženskih organizacija, naime one su se uspjele plasirati kao sposobne žene i odvojiti se od nacističke strukture kako vlastitom sposobnošću, tako i time što nacistički vrh nije mario za ženske organizacije, tako su i one neslavno završile.¹¹⁷ 1934. godine na scenu stupa Gertrud Scholtz-Klink koja se ubrzo plasirala kao vođa većeg dijela ženskih nacističkih organizacija.¹¹⁸

Žene su se pridruživale organizacijama iz brojnih razloga, a za mnoge je ključni bio taj što je to bila prilika da van kuće rade nešto bez svojih muževa, tako je do 1941. godine čak jedna na svakih pet žena bila dio neke nacističke organizacije.¹¹⁹

5.1. NS-Frauenschaft

Nationalsozialistische Frauenschaft, ili *NS-Frauenschaft* bila je elitna organizacija žena u nacističkoj Njemačkoj. Kako je već prije spomenuto, nastala je još prije dolaska nacista na vlast – 6. srpnja 1931.,¹²⁰ no na popularnosti dobiva nakon 1931. te kroz rad Gertrud Scholtz-Klink koja je bila zadužena za obje velike nacističke ženske organizacije koje su za jedan od glavnih ciljeva imale obrazovanje žena u njihovim dužnostima i obvezama.¹²¹ Organizacija je od srpnja 1932. izdavala i svoj časopis – *Nationalsozialistische-Frauenwarte*.¹²² Porast popularnosti nakon dolaska nacista na vlast između siječnja i prosinca 1933. godine iznosio je čak 800 posto.¹²³ Kasnije je dosegla brojku članova od oko 2 milijuna žena.¹²⁴

---

¹¹⁶ Pine, 2017, str. 105.

¹¹⁷ Koonz, 2013, str. 140.

¹¹⁸ Stephenson, 2001, str. 85.

¹¹⁹ Pine, 2017, str. 111.

¹²⁰ Evans, 2005, str. 291.

¹²¹ Pine, 2017, str. 111.

¹²² Childers, 1990, str. 259.

¹²³ Koonz, 2013, str. 144.

¹²⁴ Koonz, 2013, str. 183.

Žene u *NS-Frauenschaftu* morale su pohađati mjesečne večernje sastanke zvane *Pflichtabend*. Osim toga drugih stalnih obveza nisu imale, no od 1934. godine ukoliko su bile blizu ili oko Berlina, mogle su pohađati *Hohschule der Frau* koja je nudila tečajeve u trajanju do mjesec dana o njemačkom narodu, državi, obrazovanju, zdravstvu i ekonomiji.¹²⁵

Daleko bitniji čimbenik ove organizacije je bila agencija *Volkswirtschaft/Hauswirtschaft* (Gospodarstvo/Kućanstvo) koja je isto uspostavljena 1934. godine sa ciljem educiranja žena o gospodarstvu, odrazu gospodarstva na kućanstvo te promoviranje čuvanja sirovina i materijala, recikliranja i sličnog putem edukativnih filmova, knjiga i ostalih sredstava.¹²⁶ S obzirom na orijentaciju koja se bazirala na štednji i ekonomičnosti, ova agencija je bila posebno popularna kod siromašnijih obitelji.¹²⁷ Agencija je također imala i svoj časopis – *Deutsche Hauswirtschaft* u kojem su objavljivani recepti, kućanski savjeti i slično, također je izdavala svoje knjige, organizirala demonstracije i održavala tečajeve.¹²⁸

Gertrud Scholtz-Klink je vodstvo ove organizacije obučavala putem brojnih tečajeva o aspektima režima, od doktrina ideologije do javnih nastupa. Od 1934. do 1939. godine 950 žena je pohađalo tečajeve za vodstvo organizacije te su sve one uglavnom bile protestantice srednje-klase iz ruralnih područja ili malih gradova koje nisu pohađale nikakve više škole.¹²⁹

5.2. *Deutsches Frauenwerk*

Druga ključna organizacija žena u nacističkoj Njemačkoj koju je također predvodila Gertrud Scholtz-Klink bila je *Deutsches Frauenwerk* (DFW) koja je služila kao masovna organizacija žena osnovana u listopadu 1933. godine.¹³⁰

Najveći utjecaj u radu *Deutsches Frauenwerka* imala je agencija *Reichsmütterdienst* (RMD) uspostavljena na majčin dan u svibnju 1934. godine. Zadaća joj je bila obučavati majke o njihovim dužnostima, brizi o kućanstvu i odgoju djece. Naravno da je također naglašavana važnost majke za narod i državu te su ih učili nacionalsocijalizmu.¹³¹

---

¹²⁵ Pine, 1997, str. 73.

¹²⁶ Pine, 2017, str. 123.

¹²⁷ Pine, 1997, str. 86.

¹²⁸ Pine, 1997, str. 82.-83.

¹²⁹ Koonz, 2013, str. 183.-184.

¹³⁰ Pine, 2017, str. 111.

¹³¹ Pine, 1997, str. 73.-74.

Takve škole za majke su najprije organizirane u područjima na kojima su nacisti trebali proširiti svoj utjecaj – područjima u kojima je bio jak radnički ili socijalistički pokret ili komunizam. Tako je prva otvorena u Weddingu u Berlinu koji je poznat kao jako uporište komunizma. Po završetku 'škole' svaka majka dobivala je certifikat da je usvojila „nužno osnovno znanje kako voditi kućanstvo“, a u nekim područjima Njemačke je čak taj certifikat bio osnova za dobivanje 'bračnih zajmova'. Do 1941. godine 517 škola za majke je otvoreno na području Njemačke i okupiranih teritorija.¹³²

517 škola je dosta malen broj ako se usporedi sa brojem razno raznih centara drugih organizacija i agencija, tako da one nisu bile dostupne svima no zato su putujuće učiteljice slane u male gradove i ruralna područja gdje škole nisu bile dostupne. Ova agencija je bila ključna agencija trećeg Reicha za obrazovanje majki, iako ih je mnogo zadiralo u tu sferu. Na važnosti u tom obrazovanju, direktno netom i tokom rata, dobiva podučavanje o štednji novca, recikliranju i ne traćenju hrane ili materijala.¹³³

Iako je više od 4 milijuna žena sudjelovalo u radu *Deutsches Frauenwerka*¹³⁴, njihova sfera djelovanja nije bila potpuna – pa su tako upravo u ruralnim područjima gdje su slani učitelji mnogi i dalje ostajali vezani za lokalne, najčešće crkvene, organizacije.¹³⁵

5.3. *Bund Deutscher Mädel*

Svakako najpoznatija, a u jednu ruku i najistraženija organizacija za žene, to jest u ovom slučaju djevojke, bila je *Bund Deutscher Mädel* (BDM), Liga njemačkih djevojki, koja je funkcionirala u sklopu Hitlerove mladeži – najveće jedinstvene strukture unutar nacističke stranke. Od 1931. godine cjelokupna organizacija Hitlerova mladež bila je pod Baldurom von Schirachom.¹³⁶ No, tek od srpnja 1932. BDM također službeno pripada djelokrugu Hitlerove mladeži te se tako u potpunosti izuzima od ženskih nacističkih organizacija i grupira s ostatkom pokreta mladih.¹³⁷

Hitlerova mladež je bila pomno strukturirana te su se takve strukture primjenjivale i na BDM. Od 10. do 14. godine života djevojke su bile dio *Jungmädel*, a od 14. do 18. godine dio *Bund*

---

¹³² Pine, 1997, str. 76.

¹³³ Pine, 2017, str. 112.

¹³⁴ Koonz, 2013, str. 183.

¹³⁵ Pine, 2017, str. 112.

¹³⁶ Reese, 2009, str. 1.

¹³⁷ Stephenson, J. (2013). *The Nazi Organisation of Women*. London: Routledge, str. 87.

Deutscher Mädel. Od 1938. je također postojala i *BDM-Werk „Glaube und Schönheit“* za mlade žene od 17. do 21. godine života. Skupni naziv za cijelu organizaciju je bio isti onaj kao i za grupaciju od 14. do 18. godina – BDM.¹³⁸ Grupacije unutar ovih su dalje dijelile na regije i područja, no i na niz vojnih naziva – *Ring, Gruppe, Schar, Schaft* tj. bojne, satnije, vodove i desetine.¹³⁹

Glavni cilj *Bund Deutscher Mädel*-a je bila unutarnja disciplina, no u kombinaciji s naglaskom na fizičku aktivnost, to je značilo da su čak i sve vježbe i plesovi bili koreografirani. Smatralo se da fizička aktivnost jača volju, stvara zajedništvo te trenira svaki dio tijela. Zdravstveni odgoj je također bio jedna od najbitnijih stavki BDM-a s obzirom na to da je cilj bio da zdrave djevojke rađaju zdravu djecu, tako su se vođe unutar Lige brinule o prehrani, odjeći, vremenu za vježbu i za slobodne aktivnosti, no i vremenu za odmor članova.¹⁴⁰

Ovaj naglasak na fizičkoj aktivnosti je ipak bio jedino što su na svom vrhuncu Hitlerova mladež i BDM imali zajedničkog u obučavanju djece. Glavni naglasak djevojkama je bio da budu zdrave, čiste, odjevene propisno te sposobne voditi kućanstvo. Naglašavala se njihova uloga kao budućih žena i majki njemačke djece koje trebaju znati tradicionalne priče, pjesme i plesove.¹⁴¹

Ipak, Dagmar Reese naglašava kako ovakva orijentacija BDM-a nije postojala od njenog samog začetka već kasnije dolazi do „feminiziranja“ Lige uvođenjem brojnih aktivnosti i tečajeva koji u fokus stavljaju odgoj djece i kućanstvo – prije 1933. i dolaska nacista na vlast, Liga se nastojala povezati sa SA odredima te su tako nosile smeđe haljine, marširale, a ponekad bile i podučavane gađanju iz zračne puške.¹⁴²

Službeno je Hitlerova mladež, pa tako i BDM promovirala rađanje djece unutar braka i bila protiv predbračnih spolnih odnosa, no djevojke su često bile u vezi sa vojnicima i SS-ovcima, ponekad rađale vanbračnu djecu, a nekad i ulazile u veze sa 'rasno nepogodnim' muškarcima s istočnih teritorija.¹⁴³ Zbog toga, no i zbog agresivne pronatalne politike Lige, proizlaze i brojne pošalice koje su postojale na račun akronima Lige poput „*Bubi Drück Mich*“ (Dragi, stisni me) ili „*Bald Deutscher Mütter*“ (Buduće njemačke majke).¹⁴⁴

---

¹³⁸ Reese, 2009, str. 2.

¹³⁹ Reese, 2009, str. 25.-26.

¹⁴⁰ Pine, 2017, str. 81.

¹⁴¹ Pine, 1997, str. 48.-49.

¹⁴² Reese, 2009, str. 4.

¹⁴³ Pine, 2017, str. 82.

¹⁴⁴ Pine, 2017, str. 83.

Čak se i *Reichsreferentin* za BDM, Jutta Rüdiger, osvrnula na ulogu organizacije u promociji žene kao majke, govoreći kako je to ključna uloga žene, no svakako nebi trebala biti i jedina, već djevojke treba pripremati i za „aktivnu ulogu u svijetu zaposlenja i u društvu.“¹⁴⁵

Ključni dokument Hitlerove mladeži svakako je bio zakon donesen 1. prosinca 1936. kojime je ustanovljeno da se sva njemačka mladež treba pridružiti Hitlerovoj mladeži sa misijom da svi budu obrazovani u duhu nacionalsocijalizma. Njime je također službeno von Schirach kao *Reichsjugendführer* prodređen samo direktno Hitleru, a Hitlerova mladež je postala treća institucija obrazovanja djece uz domove i škole.¹⁴⁶ Djeca su ulazila u mladež sa 10 godina jer je prema von Schirachu to označavalo „kraj djetinjstva“, trebali su se prijaviti do 15. ožujka tekuće godine te biti službeno uvedeni u Hitlerovu mladež na Hitlerov rođendan, 20. travnja nakon čega bi počeo njihov probni rok te svojevrsan ispit i test sposobnosti te bi potom i službeno dobili svoje članske iskaznice.¹⁴⁷

U početku je sudjelovanje u Hitlerovoj mladeži bilo stvar osobnog odabira, no pojačanim mjerama od 1934. to mijenja svoj karakter, da bi upravo 1936. tim zakonom u godini koja je imenovana godinom „*Deutsches Jungvolk*“ postalo gotovo obvezno – iako su članovi ponekad naglašavali kako je zapravo članstvo u Hitlerovoj mladeži, time i BDM-u, bilo bolje dok članstvo nije bilo obvezno jer su se učlanili i oni koji nisu zapravo htjeli biti članovi.¹⁴⁸ Tako se identificiraju tri stadija Hitlerove mladeži – onaj prije 1933. kada je članstvo bilo opcionalno, od 1933. do 1936. kad dolazi do velikog proširenja te nakon kada postaje obvezno.¹⁴⁹

Djevojke u BDM-u su imale nekoliko obveza – tjedno su se održavale *Heimabend*, večernja ili popodnevna okupljanja koja su služila za ideološko školovanje, jednom tjedno su se nalazile i radi bavljenja fizičkim aktivnostima, a obvezne su bile i povremene ekskurzije na selo vikendima, obično tijekom ljeta. Druge obvezne aktivnosti su uključivale festivale, javna događanja i slično.¹⁵⁰

1936. osnovana je prva „škola domaćinstva“ u kojoj su tijekom tečaja od godinu dana, djevojke učile kako upravljati kućanstvom i brinuti se o djeci. Škola je uključivala naobrazbu o kuhanju,

---

¹⁴⁵ Reese, 2009, str. 43.

¹⁴⁶ Sandor, 2012, str. 24

¹⁴⁷ Reese, 2009, str. 22.

¹⁴⁸ Reese, 2009, str. 36.-37.

¹⁴⁹ Reese, 2009, str. 40.

¹⁵⁰ Reese, 2009, str. 23.

vrtlarenju, prehrani, brizi za dojenčad i bolesne te neizostavne poduke o važnosti nacionalne zajednice.¹⁵¹ Od 1939. djevojkama je uvedena i već prije spomenuta *Pflichtjahr*.¹⁵²

Tijekom rata je uvedena i 'domaća obuka' tijekom koje su djevojke pomagale vojnicima oko njihovih uniformi, bavile se poljoprivredom, raznosile propagandne listove i obročne kartice, prikupljale novac, brinule se o ranjenicima i djeci.¹⁵³ Također su postojali i *Sonderausbildungen*, specijalni tečajevi kojima su djevojke primjerice mogle postati medicinske asistentice u bolnicama i ambulancama.¹⁵⁴ Od sredine 1940. počeo je *Ostenisatz*, za vrijeme kojeg su djevojke slane u istočna okupirana područja kako bi pripremile kuće za njemačke doseljenike te im potom pomogle da se usele, pomažući oko kuće i djece, učeći obitelji o Njemačkoj i njemačkom jeziku.¹⁵⁵

Posebnu ulogu imala je *BDM-Werk „Glaube und Schönheit“* ustanovljena 1938. godine. Ta organizacija bila je neobveznog karaktera te su djevojke sa svojih 18. godina mogle i završiti svoje vrijeme u BDM-u i prijeći u neku drugu žensku organizaciju ili ostati. Sastojala se od malog broja mjesečnih sastanaka za radne grupe, vježbu i socijalnu večer. Pristupanje radnim grupama je ovisilo o osobnom izboru, a postojalo ih je 30082 – no zapravo su nudile vrlo uzak djelokrug aktivnosti pa ih je tako oko 11 tisuća bilo posvećeno radovima u kućanstvu, preko 5 tisuća fizičkim aktivnostima, a gotovo dvije tisuće zdravlju, dok se ostatak uglavnom fokusirao na područja kao što su glazba, narodni običaji i moda.¹⁵⁶

---

¹⁵¹ Pine, 2017, str. 83.

¹⁵² Pine, 1997, str. 55.

¹⁵³ Pine, 2017, str. 84.

¹⁵⁴ Reese, 2009, str. 23.

¹⁵⁵ Pine, 2017, str. 84.

¹⁵⁶ Reese, 2009, str. 24.-25.

6. OBRAZOVANJE I ZAPOSLENJE

Neki aspekti obrazovanja djevojaka i kasnijih djelatnosti žena već su spomenuti te je već navedeno kako je glavnina ideologije naglašavala ulogu majke u društvu. Prema Hitlerovim riječima – „cilj ženskog obrazovanja treba biti usmjeren na ulogu buduće majke“ – a to se primjenjivalo na osnovi ideologije koja je ponajprije trebala dolaziti od roditelja, pa kasnije biti primjenjivana u školama i organizacijama kao što je BDM.¹⁵⁷ Od siječnja 1934. primjenjuje se tako i obvezno obrazovanje djece u školama u „duhu nacionalsocijalizma“.¹⁵⁸

6.1. Obrazovanje

Organizacija *NS-Lehrerbund* bila je zadužena za učitelje i učiteljice. Organizirana je 1929. godine, a kasnije je imala dva ključna cilja – utvrđivanje političke podobnosti učitelja i učiteljica za promaknuća i pozicije i organiziranje ideološkog obrazovanja za njih.¹⁵⁹ No, nacistička je vlast, u sklopu napora da se oslobode radna mjesta za muškarce nakon krize, uklonila učiteljice s rukovodećih pozicija i postavila omjer učitelja naspram učiteljica na 4 naspram 1.¹⁶⁰

Također su se javile i kritike obrazovanja koje je ponuđeno ženama, koje bi trebale postati učiteljice unutar same nacističke strukture – „ideološka bitka ne može biti dobivena ako muškarci ne obraćaju pažnju na žene.“¹⁶¹ Akademičarke su apelima htjele navesti vlast na to da se ženama pruži prilika da dođu do obrazovanja i karijera – „Pozdravljamo tradicionalni *Kinder, Küche, Kirche*, ali želimo još i *Krankenhaus* i *Kultur*.“¹⁶² Učiteljice su veću ulogu imale tek tijekom rata, posebice na okupiranim teritorijima kamo su upućivane uglavnom kako bi podučavale djecu, onu za koju se smtaralo da su rasno vrijedni, njemačkoj kulturi i jeziku.¹⁶³

Analiza školskih udžbenika pokazuje količinu ideologije kojom su djeca bila okružena u školama, pa se tako uz matematičke zadatke o državnim izdacima za socijalnu pomoć za „asocijalne“ članove društva provlače slike žene uvijek kao majke, „junakinje svakodnevice“. Pogotovo se naglašava kako obitelj treba sadržavati i djecu, a naglašen je i ideal ruralne žene i

---

¹⁵⁷ Pine, 1997, str. 47.

¹⁵⁸ Vaizey, 2010, str. 24.

¹⁵⁹ Pine, 2017, str. 60.

¹⁶⁰ Pine, 2017, str. 109.

¹⁶¹ Koonz, 2013, str. 206.-207.

¹⁶² Koonz, 2013, str. 141.

¹⁶³ Lower, 2011, str. 46.

života na selu.¹⁶⁴ U sklopu ideološkog obrazovanja o rasnoj ideologiji djeca su upućivana, primjerice, u psihijatrijske ustanove kako bi naučili što je „zdravo“ u društvu, a što nije.¹⁶⁵ Majčin dan je bio iznimno naglašen – spremalo se poklone za majke i održavala se druga događanja.¹⁶⁶

Reformom od 20. ožujka 1937. dolazi do izmjene srednjoškolskog programa u nacističkoj Njemačkoj te se tada uvodi zasebno obrazovanje za djevojčice. Dok su dječaci mogli birati između modernih jezika, znanosti i klasika, djevojčicama su ponuđena dva smjera – moderni jezici i domaćinstvo. One koje bi se opredijelile za domaćinstvo nakon završenog tog smijera nisu imale mogućnost upisivanja fakulteta.¹⁶⁷

I udžbenici za srednje škole pokazuju striktnije stvaranje ideologije o statusu žene u društvu pa tako sadrže tekstove o državnim liderima poput Hitlera, Goebbelsa, i Gertrud Scholtz-Klink o tome kako se žena treba ponašati i što joj je činiti prema nacionalsocijalističkom gledištu.¹⁶⁸ Čak postoje i udžbenici povijesti koji govore o njemačkoj kulturi koji stavljaju ženu striktno u sferu kućanstva i obitelji te čak govore o potrebi da treba pobuditi žensku želju za djecom.¹⁶⁹

Broj žena na fakultetima i sveučilištima je također stalno opadao od 1933. do 1939. godine, no u vrijeme rata i masovnog novačenja u vojsku, broj žena na sveučilištima ubrzano raste – 1939. sveučilišta imaju tek 20% studentica, no već 1940. taj postotak raste na 30%, da bi do 1944. iznosio 49,5%.¹⁷⁰

Elitno, političko obrazovanje djevojki i žena van onog za primjerice visoke uloge u *NS-Frauenschaftu* nije postojalo sve do 1938. godine kada je prva *Napola* – internat srednjoškolskog političkog obrazovanja, otvorena u Hubertendorf-Türnitzu u Austriji nakon *Anschlussa*. Kasnije su otvorene još dvije – u Achernu u pokrajini Boden 1941. te u Dvorcu Kalmar u Luxembourgu 1942. godine. No i tamo se u fokus stavljala uloga majke te prema riječima jednog SS-ovog inspektora za *Napole* – „djevojke će postupno doći na vodeće pozicije u organizacijama, ali se od njih i dalje primarno očekuje rađanje djece.“¹⁷¹

---

¹⁶⁴ Pine, 1997, str. 64.-66.

¹⁶⁵ Lower, 2011, str. 44.

¹⁶⁶ Pine, 1997, str. 64.

¹⁶⁷ Pine, 2017, str. 61.

¹⁶⁸ Pine, 1997, str. 71.

¹⁶⁹ Pine, 1997, str. 69.

¹⁷⁰ Pine, 2017, str. 61.

¹⁷¹ Pine, 2017, str. 68.

6.2. U ostalim službama i zaposlenju

Po uspostavi nacističke vlasti nastavljeni su programi s ciljem oslobodjenja radnih mjesta za muškarce pa su tako žene otpuštane i savjetovano im je da se okrenu ka radu u socijalnim službama, kućanstvima ili poljoprivredi koji bi im više odgovarao „biološki“.¹⁷² Na raznoraznim mjestima brojke zaposlenih žena su padale – od 74 žena na političkim funkcijama nije ostala niti jedna, isto tako je skoro svih 19 tisuća žena koje su imale neku političku funkciju na regionalnim i lokalnim razinama izgubilo pozicije. Broj učiteljica je pao za 15%. Pruska birokracija je do 1934. otpustila sve žene.¹⁷³ Posebno su na meti bile udate žene pa su tako 1934. sve udate žene u medicini i u birokraciji izgubile svoja mjesta. Nakon 1936. ženama je zabranjeno da postanu sutkinje ili državni odvjetnici, a također im je zabranjeno sudjelovanje u porotama s obrazloženjem da žene nisu dovoljno objektivne.¹⁷⁴

No radni uvjeti za žene su se u jednu ruku i poboljšali. U srpnju 1934. osnovan je ženski odjel Njemačke radne fronte kojim je upravljala Gertrud Scholtz-Klink s glavnim ciljem brige o ženama koje su radile u tvornicama – pružali su savjete, i uređivali higijenske i zdravstvene uvijete rada. Vrtići i jaslice su osnivani u tvornicama i velike kompanije su na raspolaganje stavljale socijalne radnike koji su se bavili osobnim i obiteljskim problemima radnica.¹⁷⁵ Broj žena koje su se pridruživale nacionalsocijalističkim radnim udruženjima, primjerice u medicini ili školstvu, konzistentno je rastao, no potrebno je naglasiti da ih većina nije ni mogla sačuvati svoja radna mjesta bez pridruživanja.¹⁷⁶

Provedena su i ispitivanja radnica s djecom o kućanstvu i zbrinjavanju djece koja su donijela zaključke da se mnogo njih oslanja na obitelj i susjede u brizi za djecu dok one rade.¹⁷⁷ No, raste i broj vrtića za zbrinjavanje djece do šeste godine života – sa oko 1 tisuću 1935. porastao je na 15 tisuća 1941. godine. Posebna vrsta dječjih vrtića u selima koji su trebali pomoći ženama koje su provodile dane u polju isto raste – njihov broj se povećava sa 600 1934. na 8700 1941. godine.¹⁷⁸ Porodiljni dopust koji su žene imale 6 tjedana prije i nakon poroda je predstavljao presedan u svijetu.¹⁷⁹

---

¹⁷² Pine, 2017, str. 107.

¹⁷³ Koonz, 2013, str. 144.

¹⁷⁴ Whittock, 2011, str. 158.

¹⁷⁵ Pine, 2017, str. 107.

¹⁷⁶ Stephenson, 2001, str. 64.

¹⁷⁷ Pine, 1997, str. 22.

¹⁷⁸ Pine, 2017, str. 123.

¹⁷⁹ Whittock, 2011, str. 159.

Unatoč svim naporima, režim nije uspio smanjiti postotak ženske radne snage – nego je ona čak u periodu od 1933. do 1939. godine porasla sa 34,4% na 36,7%.¹⁸⁰ Taj postotak je uključivao i više od 6 milijuna udatih žena.¹⁸¹ Broj radnica u industriji je porastao za čak 28,5% u periodu između 1933. i 1936. godine.¹⁸² No to objašnjava i sve veći nedostatak radne snage u nacističkoj Njemačkoj.

S dolaskom rata ta radna snaga je bila još potrebija na radnim mjestima koja su sada muškarci napuštali, no i tu dolazi do zanimljive brojke – naime, broj žena na radnim mjestima je čak pao u prvih par mjeseci rata kako je ženama vojnika dana financijska pomoć i određene industrije su srezale broj radnika.¹⁸³ No, ipak određenim naporima i povećanjem ženskih plaća sa 75% muške plaće na 80% 1940. – do 1942. godine postotak žena koje su radile narastao je na 52%.¹⁸⁴

Žene su posebno bile potrebne u ratnoj radnoj službi tijekom rata, no ni tu stvari nisu išle sasvim glatko s obzirom na to da je angažman žena odgađan do 1943. godine.¹⁸⁵ Doduše, neke su vrste volonterskog angažmana u pojedinim organizacijama u manjim stvarima poput nabave hrane, šivanja robe, skupljanja novčanih donacija postojale i ranije. Ipak problem je postojao i u tome što su žene više i srednje klase uspijevale izbjeći radnu službu, dok žene nižih klasa nisu, što je izazivalo i sumnje u sam režim.¹⁸⁶ Tijekom rata dolazi zato i do određenog mijenjanja propagande te se sada čak i recimo za filmove traže ženske uloge koje bi promovirale ulogu žene tijekom rata.¹⁸⁷

Mobilizacija žena za rad tijekom rata bila je generalno neuspješna pa se tako uvelike povećavao broj stranih radnika u Njemačkoj. Jedan od razloga je bilo to što je sada mnogo ruralnih mjesta ovisilo o radu žena na imanjima i farmama – naime, postotak žena u agrikulturi sa 55% 1939. je narastao na 67% 1944. godine. Drugi razlog leži i u tome što je Njemačka već zapravo imala ogroman postotak zaposlenih žena u usporedbi s ostalim zemljama.¹⁸⁸ Njemačke radnice su bile i pod dodatnim pritiskom tijekom rata, pogotovo pred kraj rata kada je bilo sve teže brinuti se o obitelji, nabavljati namirnice i raditi.¹⁸⁹

---

¹⁸⁰ Pine, 2017, str. 108.

¹⁸¹ Fritzsche, 2009, str. 58.

¹⁸² Whittock, 2011, str. 158.

¹⁸³ Evans, R. J. (2009). *The Third Reich at War*. New York: Penguin Press., str. 365.

¹⁸⁴ Whittock, 2011, str. 252.-253.

¹⁸⁵ Whittock, 2011, str. 253.

¹⁸⁶ Pine, 2017, str. 113.

¹⁸⁷ Fox, J. (2000). *Filming women in the Third Reich*. Oxford: Berg., str. 3.

¹⁸⁸ Evans, 2009, str. 364.

¹⁸⁹ Pine, 2017, str. 114.

U ratu su naravno veliku ulogu imale žene u službi tajnica i medicinskih sestara, pa i sve većeg broja ženskog osoblja u logorima bilo čuvarica, medicinskih sestara ili nečeg trećeg – do kraja rata, čak jednu desetinu osoblja u logorima činile su žene, od kojih je čak 3 i pol tisuće trenirano za čuvarice u koncentracijskim logorima.¹⁹⁰ Trenirane su u Ravensbrücku od strane SS-a, no same nisu mogle biti dio SS-a, te su iz Ravensbrücka razmještane po ostalim logorima.¹⁹¹

U vrijeme rata tako dolazi i do većeg broja medicinskih sestara koje su imale velike kampanje novačenja tijekom kasne 1939. i rane 1940. godine kada je unovačeno oko 15 tisuća medicinskih sestara. Osim u bolnicama za ranjenike, medicinske sestre su također radile i u logorima, posjećivale geta u zdravstvenim inspekcijama i slično.¹⁹²

U pojedinoj literaturi također dolazi i do naglašavanja i druge strane ženskog života osim one pukog preživljavanja ili masovnih silovanja i sličnog – naime, mnoge od njih su imale aktivne uloge kao čuvarice u logorima, medicinske sestre u programima eutanazije, radile kao tajnice SS-a i Gestapa, i igrale brojne druge uloge u mašineriji trećeg Reicha. Dr. Herta Oberheuser bila je jedina žena na optuženičkoj klupi tokom medicinskih suđenja u Nurembergu, optužena da je ubijala djecu u Ravensbrücku i nad njima vršila eksperimente i da je vršila eksperimente nad drugim zatvorenicima, komentirala je kako je to što je žena „nije zaustavilo u tome da budem dobar nacionalsocijalist.“¹⁹³

---

¹⁹⁰ Lower, 2011, str. 28.

¹⁹¹ Weale, A. (2013). *Army of Evil: A History of the SS*. New York: NAL Caliber, str. 107.

¹⁹² Lower, 2011, str. 47.

¹⁹³ Whittock, 2011, str. 158.

7. NA MARGINAMA DRUŠTVA

U relativno uskom fokusu nemoguće je sagledati sve aspekte koji su proizašli iz nacionalsocijalističke ideologije, a rezultirale su marginalizacijom žena u društvu. Takav prikaz zahtijevao bi sagledavanje kako života samih Nijemica koje su se iz nekog razloga našle na popisima nepodobnih, pa tako i ostalih naroda i „rasa“ koje je takva ideologija stavljala na nižu stepenicu. Stoga će se ovaj dio fokusirati na one mjere i događaje koji su rezultirali time da režim sam potisne određene žene izvan „nacionalne zajednice“ kojoj su trebale pripadati ako su bile „prave krvi“, no i kako su se određene žene same odmakle od režima i „nacionalne zajednice“.

7.1. „Asocijalni“ i „genetički nepodobni“

Nacistički termin „asocijalnih“ imao je široku primjenu – primjenjivao se na neradnike, prostitutke, alkoholičare, nevjenčane majke s više djece različitih partnera, homoseksualce, kriminalce, kockare, ljude s velikim dugovima i slično.¹⁹⁴ Tako je u kategoriji „asocijalnih“ mogao završiti gotovo bilo tko, a protiv njih su primjenjivane razne sankcije od odbijenih bračnih dozvola, isključivanja iz sustava *kinderreich* obitelji, pa do sterilizacija i služenja u koncentracijskim logorima. Postojala je i ideja „asocijalnih“ kolonija u kojima bi takvi ljudi i obitelji bili stavljeni pod stalni nadzor i prisiljeni ispraviti svoje loše navike da bi bili pušteni natrag u društvo, no samo jedna takva je zapravo zaživjela.¹⁹⁵

Nacistički odnos prema prostituciji je prema Annette Timm tekao u tri faze. U prvoj su tisuće prostitutke završile u radnim logorima ili zatvorima po uspostavi nacističke vlasti. No u drugoj se prostitucija počela tolerirati kada su 1936. godine počeli apeli za uspostavom bordela za vojsku. Treća faza državno uređene prostitucije počinje 9. rujna 1939. direktivnom Ministarstva unutarnjih poslova koja je propisala osnivanje bordela za vojnike te su prostitutke prisilno poslone na rad. U slučaju da su odbile rad u tim bordelima, bile bi poslone u koncentracijske logore na temelju toga da su „asocijalni“ pripadnici društva. Uspostavljeni su i bordeli za civile, zasebni bordeli za strane radnike te bordeli u koncentracijskim logorima kao vrsta nagrade za najproduktivnije radnike.¹⁹⁶

---

¹⁹⁴ Pine, 1997, str. 119.

¹⁹⁵ Pine, 1997, str. 132.

¹⁹⁶ Pine, 2017, str. 193.-196.

Prema Članku 175. Kaznenog zakona, homoseksualci su trpjeli velike progone za vrijeme nacističke vlasti pa čak i bili jedina grupa koja je trpjela i nakon završetka rata, no lezbijke nisu bile uključene u taj zakon. Nacistička vlast je smatrala da je njih teško otkriti te ne štete društvu u jednakoj mjeri.¹⁹⁷

14. srpnja 1933. godine na snagu je stupio Zakon o sprečavanju genetski oboljelih potomaka kojime je propisana sterilizacija onih za kojih se utvrdilo da bi genetski mogli prenijeti nekakvu bolest, najčešće mentalnu. Čak dvije trećine steriliziranih su sterilizirani radi „slabog uma“, a dvije trećine od toga su bile žene – za koje je ponekad bilo dovoljno da imaju pretke koji su bili „slabog uma“.¹⁹⁸ Uz to, do vremena kada je za pobačaj uvedena smrtna kazna, oko 30 tisuća žena je bilo prisiljeno pobaciti, uz sterilizaciju, jer je utvrđeno da na jedan ili drugi način nisu sposobne imati djecu.¹⁹⁹

U vrijeme rata je također došlo i do kažnjavanja žena koje su imale veze sa stranim radnicima ili ratnim zarobljenicima. Kazne su trpjele i žene i muškarci. Žene su najčešće bile javno sramoćene i brijane su im glave, no mogle su završiti i u logoru jer kazne nisu bile striktno primjenjivane. Više kazne su davane udatim ženama, pogotovo ženama vojnika i onima koje su održavale veze s radnicima ili vojnicima iz istočnih teritorija. Muškarci su isto bili neravnomojerno kažnjavani – tako su recimo Francuzi dobivali kazne od 3 do 6 godina, dok su recimo Poljaci ili Sovjeti bili odvedeni u koncentracijske logore ili bili vješani.²⁰⁰

7.2. Otpor

U nacističkoj Njemačkoj pokret otpora nikad nije zaživio kao masovni pokret sa organiziranom vojskom ili terorističkim aktivnostima kao što je to bio slučaj u okupiranim zemljama. Tako da njemački otpor nacizmu leži na najčešće individualnim ili postupcima malih grupa za koje je teško utvrditi da li su bili dio nekog uzorka ponašanja ili izolirani slučajevi.²⁰¹

U najranijim nacističkim čistkama oko 8 tisuća žena je završilo u zatvoru, neke su uhićene, neke ubijene, neke nađene obješene u svojim zatvorskim ćelijama. Glavnina njih su bile članovi socijalističkih i komunističkih pokreta, a neke su čak samo bile žene članova Komunističke

---

¹⁹⁷ Pine, 2017, str. 191.

¹⁹⁸ Pine, 1997, str. 143.

¹⁹⁹ Whittock, 2011, str. 157.-158.

²⁰⁰ Pine, 2017, str. 197.

²⁰¹ Koonz, 2013, str. 309.

partije.²⁰² Žene su u ranim danima najčešće kažnjavane zbog *Heimtiickegesetz* tj. po Zakonu protiv zlonamjernih tračeva. Primjer takvog uhićenja je sestra pisca Ericha Marie Remarquea, Elfriede Scholz, koja je nakon što je on u SAD govorio protiv nacističkog režima, uhićena te je umrla u zatvoru.²⁰³

Jedna od najpoznatijih ličnosti njemačkog otpora je Sophie Scholl, koja je zajedno s bratom Hansom bila dio *die Weiße Rose*, Bijele ruže – male grupe studenata i jednog profesora na sveučilištu u Münchenu koji su putem letaka pisali protiv nacističkog režima, govorili o Židovima ubijenima u Poljskoj i protestirali protiv rata. Djelovali su tijekom 1942. i 1943. godine kada su u Veljači uhićeni i potom pogubljeni.²⁰⁴

Iako je glavnina otpora dolazila iz komunističkih i socijalističkih krugova, ni katolkinje nisu jednako spremno prihvatile nacistički režim. Udruženje katoličkih učiteljica bunilo se protiv pridruživanja djece Hitlerovoj mladeži. Katolkinje su također protestirale protiv sterilizacije, a žene oko dr. Gertrud Luckner su uspjele uspostaviti mrežu koja je pomagala u bijegu iz Njemačke dok nisu uhićene i završile u Ravensbrücku.²⁰⁵

Tijekom rata dolazilo je do manjih protesta – primjerice protesta žena u Rosenstrasse u Berlinu u veljači 1943. koje su tjedan dana zahtijevale puštanje svojih židovskih muževa koji su uhićeni po tvornicama u kojima su radili. Goebbels je ovdje dao naredbu da se njihovi muževi puste nakon stalnih okupljanja žena, dok je Hitler bio zabrinut za sliku koju će to stvoriti na bojišnici.²⁰⁶

Žene su u jednu ruku imale veće šanse biti aktivnije u nekakvom otporu režimu i ne biti otkrivene. Mogle su koristiti popodneve kave za tajne sastanke bez izazivanja sumnji, mogle su prenositi tajne informacije u vrećicama iz trgovina ili u dječjim kolicima bez da ih se odmah otkrije. Nekad su putovale prerusene u trudnice i u lažnim trbusima skrivale dokumente. Jedna od žena aktivnih u otporu, Maria Deeg tako govori o SA-ovom vojniku koji je živio u njenom stanu te je ilegalnu pisaću mašinu skrivala u jednoj ladici u njegovom ormaru jer njegova soba tijekom pretresa nikad nije dirana.²⁰⁷

---

²⁰² Lower, 2011, str. 27.

²⁰³ Koonz, 2013, str. 313.

²⁰⁴ Pine, 2017, str. 206.-208.

²⁰⁵ Koonz, 2013, str. 272., 285., 303.

²⁰⁶ Pine, 2017, str. 208.-209.

²⁰⁷ Koonz, 2013, str. 326.-327.

Žene su mnogo rijede zato bivale uhićene te su čak i nakon uhićenja nadležne vlasti izbjegavale slanje u logore, već su češće išle u radne kuće ili lokalne zatvore. Prva žena koja je osuđena za veleizdaju je tako bila tek 1937. godine, Liselotte Hermann, članica komunističke mreže otpora. Naime, 1933. od 90 otvorenih samo je jedan logor bio isključivo za žene – Mohringen, u kojem su čuvarice bile članice *NS-Frauenschafta*. Tek 1938. godine dolazi Lichtenburg, vođen od strane SS-a, a tek 1939. otvoren Ravensbrück – ujedno i najveći, a i najpoznatiji, ženski logor.²⁰⁸

---

²⁰⁸ Koonz, 2013, str. 333.-336.

8. ZAKLJUČAK

U ovome radu očigledna je ideja koju je nacistička Njemačka htjela nametnuti društvu o ulozi i statusu žene u zajednici. No, praksa, a posebno potrebe prakse su pokazale drugačije. Nacisti su možda htjeli ulogu žene svesti na majčinstvo i brigu o kućanstvu indoktrinacijom od najmlađih dana, no čak i oni su morali reagirati kada su bila nužna praktična rješenja te mobilizirati žene i u drugim sferama. No i sami rezultati nacističkih napora da ostvare svoje ideale su također porazni s obzirom na to da je vrlo mali broj mjera uopće imao značajnijeg učinka. Točno je da su žene skoro pa u potpunosti izgubile glas na političkom planu, no u totalitarnom režimu isto se može argumentirati i za većinu društva općenito.

Nacisti su možda eventualno uspjeli u nekoj mjeri usporiti napredak feminističkog pokreta i zaustaviti stvaranje masovnog ženskog pokreta neovisnog o državi kakav se krenuo rađati za vrijeme Weimarske republike sa vlastitim političkim porukama o pravima i statusu žena. Pokazatelj toga je činjenica da čak i one pozitivne mjere donesene u vrijeme Trećeg *Reicha* poput porodiljnog dopusta ili organizacije skrbi za djecu nisu dolazile odozdo na zahtjeve žena već su bile dio režimske propagande koja je nastojala u jednu ruku uzvisiti majke u društvu, a u drugu dovesti i majke i djecu u svoju ideološku sferu.

Često je i pitanje da li se žene u ovakvom vrlo muškom režimu mogu staviti rame uz rame kao suučesnice u podršci takvog režima ili su ipak bile više u ulozi pasivnih promatrača ili čak u nekim djelovima u ulozi žrtve. No, odgovor nije jasan niti jednostavan jer je nemoguće stvoriti generaliziranu sliku. Odgovor na takvo pitanje zavisi od žene do žene i njenog vlastitog opredjeljenja upravo iz razloga što je nacistička ideja uloge žena bila uvelike neuspješna u izvedbi te su one nastavile živjeti, raditi i postojati u brojnim ulogama – bilo unutar režima, usprkos režimu ili protiv njega.

9. LITERATURA

1. Ascheid, A. (2003). *Hitler's Heroines: Stardom and Womanhood in Nazi Cinema*. Philadelphia: Temple Univ. Press.
2. Childers, T. (1990). *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919-1933*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
3. Evans, R. J., & Geary, D. (2015). *The German Unemployed: Experiences and Consequences of Mass Unemployment from the Weimar Republic to the Third Reich*. Routledge.
4. Evans, R. J. (2005). *The Coming of the Third Reich*. London: Penguin Books.
5. Evans, R. J. (2006). *The Third Reich in Power*. London: Penguin.
6. Evans, R. J. (2009). *The Third Reich at War*. New York: Penguin Press.
7. Fox, J. (2000). *Filming Women in the Third Reich*. Oxford: Berg.
8. Fritzsche, P. (2009). *Life and Death in the Third Reich*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
9. Kershaw, I. (2001). *Hitler 1889-1936: Hubris*. London: Penguin.
10. Koonz, C. (2013). *Mothers in the Fatherland*. Routledge.
11. Lower, W. (2011). *Hitler's Furies: German women in the Nazi killing fields*. New York: Houghton Mifflin Harcourt Publishing.
12. Pine, L. (1997). *Nazi Family Policy, 1933-1945*. Oxford: Berg.
13. Pine, L. (2017). *Hitlers National Community: Society and culture in Nazi Germany*. London: Bloomsbury Academic, an imprint of Bloomsbury Publishing Plc.

14. Reese, D. (2009). *Growing up Female in Nazi Germany*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
15. Sandor, C. A. (2012). *Through Innocent Eyes: The Chosen Girls of the Hitler Youth*. Bloomington: Balboa Press.
16. Scheck, R. (2004). *Mothers of the nation: Right-wing women in Weimar Germany*. New York: Berg.
17. Stephenson, J. (2001). *Women in Nazi Germany*. Pearson Education.
18. Stephenson, J. (2013). *The Nazi Organisation of Women*. London: Routledge.
19. Vaizey, H. (2010). *Surviving Hitler's War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
20. Weale, A. (2013). *Army of Evil: A History of the SS*. New York: NAL Caliber.
21. Weitz, E. D. (2007). *Weimar Germany: Promise and Tragedy*. Princeton: Princeton University Press.
22. Whittock, M. J. (2011). *A Brief History of the Third Reich: The Rise and Fall of the Nazis*. London: Robinson.